

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XV

Neřir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XV

İstanbul - 1995

Parlamentar sistemi tasvib etmekte miydi, Anayasanın ilânındaki zamanlama, Meclis-i Mebûsân'ın kapatılması, Abdülhamid ile Mithad Paşa arasındaki anlaşmazlık, Midhad Paşa'nın Brindisi'ye sürülmesi, Midhad Paşa'nın yargılanması, Mithad Paşa'nın ölümü. (s. 141-200). Son ve *Beşinci Kısım*, Abdülhamid ve Ermeniler'i konu olarak seçer: Abdülhamid'in kimliği, Ermeni ayaklanmalarının bastırılması, Eski Batılı yazarlar tarafından Abdülhamid'in Ermeni politikasının değerlendirilmesi. (s. 216-239). Esaslı Bir Gözden Geçirmenin Emâreleri, başlığını taşıyan ikinci Lâhika, Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder'in "*Osmanlı Tarihi nasıl yazılmalı? Bir Öneri*" ünvanlı yazısı üzerinde yoğunlaşır ve buna Toktamış Ateş'in verdiği cevap ile bütünleşir. Tarihimizin ana kaynakları, monografileri, arşivleri, kütüphanelerimizdeki el değmemiş yazmaları vs. nazarı dikkate alınmadan, dolayısıyla, daha malzemeyi tanımadan ve ayıklamadan yapılan bu tür tartışmaların belirli bir tarihçi sayılma zevkini tatmin ettiği şüphesiz olmakla beraber, biraz da boş midenin hayalhânesinde mükellef sofraya düzmesi gibi bir şey! *Nasıl yazmalı* sorusundan evvel, *hangi malzeme ile yazmalı* konusunun tartışılması gerektiği kanaatinde olmakla beraber, bunun ön şartının da, bu tanıtmaya başlarken ileri sürdüğümüz zahmetli çalışma alanına girmekle mümkün olabileceği açıktır. Claudia Kleinert'in çalışması, böyle bir zarûreti gösterebilecek ise, zahmetlerine değmiş olacaktır.

Kemal BEYDİLLİ

RALF ELGER, *Zentralismus und Autonomie: Gelehrte und Staat in Marokko, 1900-1931*. (Merkeziyetçilik ve Özerklik: Fas'ta Ülemâ ve Devlet, 1900-1931) Berlin 1994. Klaus Schwarz Yayınevi. s. 260

Bonn Üniversitesi'nde kabul edilmiş bir Doktora tezi olan bu çalışma, Fransız sömürge idaresi altına giren Fas'ta, ulema ve tarikat şeyhlerinden oluşan din adamlarını ve bunların devlet mekanizması karşısındaki tutumlarını ele almakta ve birinci elden kaynaklardan hareketle konunun çeşitli yönlerini incelemeye çalışmaktadır. Çalışma, Fransız himayesinin oluşmasından önceki devirde Fas'ta eğitim kurumları ve ulema ile devlet otoritesi ve hükümdar arasındaki ilişkilerin anahatları ile gösterilmesi ile başlamakta, XIX. yüzyılın sonunda devlet ve ulema arasındaki münasebetler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Fas Sultanı Abdülaziz zamanındaki anevî dinî eğitim ve bunun hükümdarın dünyevî otoritesi ile karşışarşıya gelmesi, özerk yapıda ve kuvvetli bir konuma sahip bulunan ulemanın, zayıflığını daha da arttırdığı merkezî idareyi, nihayetinde Fransızların sömürge politikasının kurbanı haline getiren ilk bölümünde işlenen konular arasında yer almaktadır. Fransız himayesi ve sömürge idaresinin başlaması Fas'ta dengeleri hızla değiştirir. Fransız kontrolüne giren merkezî idare ve ulema, uzun uğraşlar neticesinde mahallî tarikat şeyhlerinin de nüfûzunu kırar. Ulema ve şeyhlerin eski etkinlikleri ve yetkilerinin ellerinden alınması ise sömürge idaresinin devam ve kalıcılığının bir garantisi olarak görünür. Bu anlamda, Fransız sömürgecileri için askerî başarılarından daha önemli bir sahada etkin faaliyetler gösterilmek mecburiyeti hasıl olur ki, bu da eğitimin geleneksel dinî yapısından çıkartılarak, Fransız çıkarlarına hizmet verecek bir yapıda çağdaşlaştırılması, *sekularize ve zivilize*

edilmesi aşamasının başlamasıdır. Eser, bu mihver etrafında dönerken, Fransız polotikası ile işbirliği etmek durumunda olan hükümdar ve çevresindeki merkezî idarenin karşısında, giderek bu gelişmeye intibak etmek mecburiyetinde kalan mahallî dinî otoritelerin değişen tutumlarını, Fransızlar ile olan ilişkilerinin dinî ve din hukuku noktasından izah ve tepkilerini, Fransızlarla işbirliği yapmak ve onlara karşı durmak noktasındaki dinî telakkilerindeki çatışma ve uyuşmalarını, önde gelen düşünür, din ve devlet adamlarının fikir ve eserlerinden de hareket ile gözler önüne sermekte, Fas'taki eğitim ve eğitim kurumları hakkında derin kesitler vermektedir.

Fransız himayesi devri idarî ve kültürel merkezileşmeyi beraberinde getirir. İdarî sahada yeni düzenlemeler ve kanunlar hazırlanması Fransızların ağırlıklı olarak üzerinde durdukları husus olurken, kültürel merkezileşme ve ulemanın özerk bir yapı içinde bulunan durumlarına bir son verilmesi, merkezî idarenin Fransızlar ile yaptığı işbirliği vasıtasıyla yürütülür. Bu beraberlik neticesinde daha önceki devirlerde başarısız kalan, ulemanın özerk yapısına bir son verme amacı nihayet tahakkuk eder. Tarikatların eski kuvvet ve etkinliklerinin kırılması, Kadı mehkemelerinin sivil idareye bağlanarak, işlevlerinin kısıtlanması ve verdikleri kararların yoklanması ve medrese eğitiminin etkisizleştirilmesi bu uygulamanın müşahhas neticelerini teşkil eder.

İncelenen dönemin önde gelen ulemasını biyografik yönden ele almak bu çalışmanın diğer hedefi olduğundan, Abdalhayy ve Muhammed al-Kattanî, Ad-Dukkalf ve Muhammed bin al-Arabî al Alavî gibi önde gelen eski, ve An-Nasirî ve As-Sarginî gibi yeni nesil âlimler ve bunların din ve devlet, çağdaş reformlar ve Fransız hakimiyeti karşısındaki tutum ve fikirleri ayrıca tahlil edilmeye çalışılmış bulunmaktadır. Reformist ve muhafazakâr fikirler ve tepkiler, dönemin tüm İslâm dünyası için geçerli çizgiler taşır ve özellikle bir Avrupa devletinin idaresi altına girmiş bulunan İslâm dünyası için geçerli çizgiler taşır ve özellikle bir Avrupa devletinin idaresi altına girmiş bulunan İslâm ülkeleri için müşterek gelişmeler arzeder. Daha önceki Cezayir'de ve sonraları Mısır'da olduğu gibi, şimdi de Fas'ta Hıristiyan bir devletin idaresi altına girmiş olma, İslâmın kendisinden gelen bazı soruların sorulmasını ve İslâma göre verilecek cevaplar dahilinde davranılmasını icab ettirmekteydi. Bu tür ülkelerde sömürgeci güçlere karşı durmak Cihat telakkisi ile onlara karşı direnmek fikri yaygın ve geçerlik olmakla beraber, giderek uzlaşıcı ve daha ziyade kültürel benzeşme neticesinde yabancı güçler ile belirli bir işbirliğine gidilmesini savunan hakim kesimlerin oluşması, birbirine zıt iki düşünce ve kesimi karşı karşıya getirir. Fas'ta da böyle bir gelişme kendisini gösterir. Cihat' milliyetçilik ile özdeşleşmiş olarak, sömürge idarcsinden kurtulmanın güç kaynağı vazifesini görür. Bunun karşısında yer alanları ise, düşmanla işbirliği yapmakla suçlar ve ihanet ile damgalar. Merkezdeki yüksek ulemanın ve genelde Fransızların üstün konumunu kabul etmiş olan hakim zümrelerin işbirlikçi tutumu Cihan Savaşı'nın patlamasıyla Cihat ilan eden Osmanlı Halifesi'nin çağrısına verdikleri cevap ile de bir başka boyutta kendini gösterdi. Müslümanların, topraklarını işgal eden ve sömüren yabancılara karşı ayaklanmaları beklenirken, İngiliz kontrolündeki arap dünyasının genelinde ve özel olarak ise Fas'taki örnekle olduğu gibi, böyle bir çağrıda bulunan halifenin herşeyden önce meşrûiyetinin sorgulanmasını tercih edilir ve halifeliğin yakıştırılmış bir sıfat olduğu savı ile, böyle bir çağrıda

bulunulmayacağına karar verilir. Kontrol edilen ve çeşitli çıkar vaadleriyle yönlendirilen dinî çevrelerin ve çöl prenslerinin diyanetine seslenmenin, yöre tarihinin o aşamasında henüz bilinçli bir dayanağının oluşmadığı sergilenirken, zaman içinde millî asabiyetin olgunlaşmasında buna rağmen dinin başlıca etken olduğu ortaya çıkar. Ralf Elger'in bu eseri, ele alınan konuya paralellik arayacak Osmanlı tarihçileri için özellikle öğreticidir.

Kemal BEYDİLLİ

BARNADETTE SCHENK, *Kamal Canbulat. Das arabisch-islamische Erbe und die Rolle der Druzen in seiner Konzeption der libanesischen Geschichte.* (Kemal Canbulat. Arap-İslâm mirası ve Lübnan tarihini kavrayışında Dürzilerin rolü). Berlin 1994. Klaus Schwarz Yayınevi. s. 225.

Berlin Freie Üniversitaet'de 1992 yılında kabul edilmiş master çalışmasının genişletilmiş şekli olan bu eser, yakın dönem Lübnan tarihinde önemli roller üstlenmiş olan bir önderin, Kemal Canbolat'ın (1917-1977) siyasî hayatının, düşünce, siyasî eylem ve politik hedeflerini konu olarak almakta ve bu amaçla kendisinin bütün eserlerini, yazılarını, demeçlerini incelemektedir. Yazar, çalışmasına Lübnan'ın sosyal ve siyasî yapısına eğilerek başlamakta ve özellikle Lübnan'da hakim olan din ve mezhep çeşniliği ve ağırlıklı olarak Dürzilerin dinî telakkileri ve bunların başlıca karşıtları olan Maruniler ile olan ilişkileri hakkında açıklamalarda bulunmakta ve anahatlarıyla Lübnan'ın Osmanlı devrindeki tarihî gelişmesini ele almaktadır.

Canbolat'ın yazılarından hareketle, XIX. yüzyılda Maruniler'in politik ve ekonomik yükselişinin Dürziler'i ikinci plâna itmesi ve bunun neticeleri; Lübnan tarihinin yapısı içinde Dürziler'in nasıl bir rol oynadıkları; etnik ve dinî bir topluluk olarak Dürziler'in modern Lübnan tarihindeki önemi; Lübnan'daki Arap-İslâm mirası ve bir Dürzi olarak kendisinin İslâm'a bakışı; Lübnan'ın bağımsızlığı hakkındaki görüşleri, kendisini Lübnanlı mı yoksa bir Arap milliyetçisi olarak mı hissettiği; Arap-Lübnan ilişkilerinin geleceği hakkındaki görüşleri, Lübnan'a Arap dünyasında nasıl bir yer öngörülmekte olduğu gibi çeşitli konulardaki fikirleri öne çıkartılmakta ve tahlil edilmektedir.

Çalışma Lübnan tarihine kısa bir bakış ile başlamakta ve öne çıkartılan konularla Canbolat'ın düşünce ve fikirlerinin daha iyi anlaşılmasının sağlanması hedeflenmektedir. Birinci kısımda Canbolat ailesinin Lübnan'daki etkinliği ve tarih boyunca oynadığı rol üzerinde durulmakta; Dürzi topluluğunun Lübnan'ın siyasî tarihindeki yeri açıklanmakta ve XIX. yüzyıldaki sosyal ve yapısal gerileyişinin sonuçları sorgulanmaktadır. İkinci kısımda Lübnan'ın millî kimliği, dolayısıyla çeşitli din ve ırkdaki zümrelerin dengelenmesi ve Hristiyan ve Müslümanlar'dan müteşekkil bir siyasî yapısı üzerinde durulmakta üçüncü kısım ise Canbolat'ın siyasî yaşamı ve faaliyetleri ve giderek tüm Lübnanlılara hitab edebilme özelliği ele alınmaktadır. Eserin diğer kısımlarında Canbolat'ın yukarıda değinilen noktalardaki görüşleri ele alınarak, bunlar kendi yazıları ve söylediklerinin ışığı altında incelenmektedir.